

Өсербайұлы С.Ө.,
Текебаев Ж.М.

**Исламдық қаржыландыру
жүйесінің Қазақстанда дамуы
дағдарыстан шығудың жолы
ретінде**

Мақалада қазіргі дағдарыс жағдайында исламдық қаржы жүйесінің басым тұстары Қазақстан экономикасына тигізер оң тұстары жағынан қарастырылады. Бұл экономикасы шикізат экспортына бағытталған Қазақстан секілді дамушы елдерге нақты секторда – өндіріс, тауар өндіру, ауылшаруашылық салаларын дамытып, аяққа тұрғызудың үлкен мүмкіндігіне исламдық қаржыландыру құралдары арқылы жетуге болады. Исламдық қаржыландыру нақты жобаларға пайда мен тәуекелді бөлу тұрғысынан қатысу арқылы ерекшеленіп, жоба нәтижесінің оң болғаны екі жақтың да мүдделі болуымен көрініс табады. Яғни банктер болашағы бар нақты жобаларды қаржыландыру үшін оны бағалап, тиімділерін ғана таңдау арқылы табысты жобалардың көп болатыны рас. Автор осы және өзге жолдар мысалын мақалада ұсынады.

Түйін сөздер: исламдық банкинг, исламдық банк өнімдері, ислам және дәстүрлі банктер, сукук.

Oserbayuly S.O.,
Tekebayev Zh.

**Islamic financial system
development in Kazakhstan as a
way out of the crisis**

The article considers the positive sides of using advantages of Islamic finance for Kazakhstan under the crisis time. This opportunity will help developing countries as Kazakhstan, depended on commodities export, develop other sectors of real economy as production, agriculture using Islamic financial instruments. What differs Islamic finance from others is that both counterparties as a bank and a lender share profit and risks in advance, therefore both of them are interested in successful implementation of the project. It means that an Islamic bank chooses only those projects, which are expected to bring more profit and good results in future. Therefore we can say that with the help of the Islamic banks the number of enterprises will raise.

Key words: Islamic banking, Islamic banking products, Islamic and traditional banks, sukuk.

Өсербайұлы С.Ө.,
Текебаев Ж.М.

**Развитие системы исламских
финансов в Казахстане как
путь выхода из кризиса**

В статье рассматриваются положительные стороны использования преимуществ исламских финансов для Казахстана в условиях кризиса. Эта возможность поможет развивающимся странам, ориентированным на экспорте сырья, как Казахстан, развивать другие сектора реальной экономики, как производство, сельское хозяйство с помощью инструментов исламского финансирования. Исламские финансы отличаются тем, что обе участвующие стороны, как банк и заемщик, делят между собой прибыль и риски заранее, поэтому они оба заинтересованы в успешной реализации проекта. Это значит, что банк будет рассматривать и оценивать все проекты, но выберет для финансирования только те, от которых ожидаются реальные результаты. Поэтому можно сказать, что с помощью исламского банка вырастет число предприятий, работающих в реальном секторе экономики. Автор предлагает и другие пути использования исламских финансов в стране.

Ключевые слова: исламский банкинг, банковские продукты, исламские и традиционные банки, сукук.

**ИСЛАМДЫҚ
ҚАРЖЫЛАНДЫРУ
ЖҮЙЕСІНІҢ
ҚАЗАҚСТАНДА ДАМУЫ
ДАҒДАРЫСТАН
ШЫҒУДЫҢ ЖОЛЫ
РЕТІНДЕ**

Қазіргі кезеңде дамыған және дамушы елдерін исламдық қаржыландыру жүйесі, әсіресе исламдық банкинг, исламдық құнды қағаздар, исламдық инвестиция тартудың ерекшеліктері мен артықшылықтары қызықтыруда.

Осы уақытқа дейін әлемдік экономика мен қаржылық жүйенің тірегі болып келген батыстық экономикалық үлгі бүгінде әлсірей бастап, дәрменсіз күй кешуде. Сарапшылар пікірінше, дағдарысқа төтеп бере алмай, төзімділігі сыр берген еуропалық үлгінің басты кемшілігі – несиелік пайыздық өлшемдер.

Алайда, қаржылық жүйесі исламдық қағидаларға сай құрылған мемлекеттер дағдарыстан онша зиян шеккен жоқ. Сарапшылар қауымы мұны исламдық қаржыландыру жүйесінің артықшылықтарымен байланыстырады. Ең бастысы, мұсылман елдері инвесторлардың исламдық заңдарына сәйкес келмейтін жобаларды қаржыландыруға болмайды: қару-жарақ, арақ-шарап, темекі, шошқа өнімдері, көңіл көтеретін орындар; және сақтандыру және келісімнен түсетін пайыздар есебінен қызмет ететін қаржылық компаниялардың акцияларын сатып алуға құқығы жоқ. Сондай-ақ «риба», яғни, қарыздардың үстінен түсетін пайыздық ақыны алуға қатаң тыйым салынған. Исламдық құқықта «риба» (шектен шығушылық) ретінде қабылданады. Мұны қаржыға пайдалану пассивтік капитал үшін сыйақы төлеу, яғни бостан-бос пайдаға кенелу болып саналады. Осы себепті, ақшаның үстінен ақша табуға тыйым салынады. Демек, кез-келген негізіне белгілі бір меншік немесе инвестициялық жоба жатады.

Қазіргі қаржылық дағдарыс кезінде исламдық қаржыландыру өзінің тұрақтылығы мен әлеуметтік өміршеңдігін көрсетті. Исламдық қаржы индустриясы өзінің 40 жылдан астам даму кезеңінде дәстүрлі қаржы жүйесі алдында артықшылығын көрсетті. Өйткені ол дағдарысқа мейлінше бейімделген және экономиканың нақты секторын тікелей инвестициялауға мүдделі, сонымен қатар халықтың жұмысбастылығы мен жағдайының деңгейін арттыруға әсер ете алады. Осы және тағы басқа жағдайлар исламдық қаржыландыруға деген сенімді арттырады, ал бұл индустриалды-инновациялық даму жағдайында экономиканың жаңғыруына алып келеді.

Исламдық қаржыландыру шығындар мен тәуекелдерді жинақтамай-ақ, орналастырғаннан кейін оларды тиімді пайдаланудың арқасында көптеген мүмкіндіктерге ие. Дәстүрлі банктерде жинақталған шығындардың көптігінен, банкроттыққа ұшырау ықтималдығы өте жоғары, ал исламдық қаржыландырудың үлесі көп болған жағдайда экономика тұрақты болады, айналымдылық мерзімі артады да, ал ауытқу көлемі төмендейді.

Исламдық қаржыландыру жүйесінің артықшылықтарының бірі тәуекелдерді өзара бөлу. Алайда мұндай жағдайда дәстүрлі банкпен салыстырғанда тәуекел ислам банкінің меншігі болады және табыс алған жағдайда едәуір сыйақы алуға мүмкіндік туады.

Сарапшылардың айтуы бойынша негізінен дүниежүзілік дағдарыс кезінде исламдық қаржыландыру жүйесі тұрақты болып қалады және дағдарыстан кейінгі кезеңде исламдық қаржыландыру институттары жоғары өтімділік көрсетуде. Бұл жүйенің тұрақтылығының себебі болып мәмілеге қатысушылардың арасында тәуекелдер мен табыстың дұрыс бөлінуі табылады. Исламдық қаржыландырудың қағидалары әділеттікке, анықтылыққа және мәмілеге қатысушылар арасындағы сенім мен шындыққа негізделген.

Сонымен бірге, исламдық қаржыландыруда ақша-тауар ретінде емес, құнның мөлшері ретінде ғана қарастырылады, сол себепті валютаны алып сатуға рұқсат берілмейді. Біріншіден, исламдық қаржыландырудың негізгі қағидасына сәйкес пайыздық мөлшерлемеге шектеу қойылған, сол себепті дәстүрлі банк депозиттері мен несиелері болмайды. Екіншіден, тәуекелдерді өзара бөлу арқылы банк клиенттің жобасын қаржыландыра отырып, оның инвесторы болып табылады, осы жобадан түскен табысты және тәуекелді бөледі. Үшіншіден, алып-сату іс-әрекеттерге шектеу қойылған. Тағы бір ерекшелігі – анықтылық, яғни мәмілеге тұрардың алдында шарттардың барлығы нақты, анық болуы тиіс (қатысушылары, құралы, мерзімі).

Исламдық қаржыландыру – дүниежүзінде соңғы жарты ғасырдың ішінде белсенді дамуда. ТМД елдері арасында Қазақстан Республикасы алғаш болып исламдық қаржыландыру үлгісін енгізуге бет алды. Сарапшылардың пайымдауынша, ол елдің дамуында үлкен рөлге ие, әлемдік қаржылық дағдарыс кезінде қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етуде балама қосымша көздерді қарастырады. Исламдық және

дәстүрлі банктердің жүргізетін операцияларының арасында елеулі ерекшеліктер бар. ҚР-нда қолданылып жүрген заңдар мен ережелер тек дәстүрлі банктің қызметін ғана реттейді.

ҚР-да «Банк және банк қызметі туралы», «Бағалы қағаздар нарығы туралы» заңдарға т.б. нормативті-құқықтық актілерде исламдық қаржыландыру жөнінде өзгертулер енгізілгеннен кейін елімізде исламдық банкингінің дамуына жол ашылды. Сөйтіп посткеңестік аумақта жылдық қаржыландырудың үлгісін ұсынумен қатар оны классикалық жүйемен үйлесімді дамуын қарастырады.

Елімізде исламдық қаржыландырудың қалыптасуы мен дамуына себеп болған алғышарттардың бірі индустриалды аймақтарды дамыту үшін сырттан ұзақ мерзімді инвестициялардың ұдайы ағынын тарту болып табылады. Екінші себептен, дәстүрлі қаржыландыру көзіне тәуелділікті төмендету және инвестициялық ағынды ынталандыру. Үшінші себебі – қаржы жүйесін қалыптастыру көздерін реттеу арқылы экономиканың тұрақтылыққа қол жеткізу болып табылады.

ҚР-да көптеген қаржылық институттар исламдық банкинг бойынша қызығушылықтарын білдіруде, ал бұл үрдіс Еуропа және АҚШ-тағы қаржылық қиыншылықтарға байланысты өте баяу жүргізілуде. Қазіргі кезде кейбір ислам банктері ҚР нарығын зерттеп және нарыққа шығу мүмкіндіктерін қарастырып жатыр. Басқа елдер исламдық қаржыландырудың түрлі үлгілерін енгізуде.

Қазірде көптеген дамыған елдерде исламдық қаржыландырудың қағидаларына негізделе отырып, дәстүрлі қызметтерді атқарып жатыр. 1975 жылы Дубайда алғашқы коммерциялық ислам банкі ашылды. Бүгінгі таңда дүниежүзінде 850 млрд АҚШ доллары көлемінде активтері бар 50 елде 400 ислам банктері мен бөлімшелері бар. Сарапшылардың бағалауы бойынша, соңғы жылдары исламдық банкинг орташа есеппен 10-15%-ға артып, 2013 жылы олардың активтерінің көлемі 1 трлн. АҚШ доллары болады деп күтілуде.

Дүниежүзілік барлық активтердің 2/3 бөлігі Таяу Шығыс елдерінің қаржы ұйымдарына тиесілі, ал қалғандары – Оңтүстік-Шығыс Азия және Батыс елдеріне (Ұлыбритания, Франция, Швейцария, АҚШ, Германия және т.б.) тиесілі. Мысалы, Ұлыбританияда исламдық қаржыландырумен айналысатын 22 банк жұмыс жасайды, соның ішінде бесеуі толық ислам банкі болып табылады.

Қазіргі кезде дүниежүзінде исламдық бағалы қағаздың 20-дай түрі бар. Қазақстанда заңдастырылған исламдық бағалы қағаздар: сертификаттар (сукук аль-мушарака) және исламдық арендалық сертификаттар (сукук аль-иджара) нысанында ұсынылған.

Исламдық қаржыландыру мемлекеттің қолдауымен және қабылданған заңдардың көмегімен ҚР-да кейбір қаржылық институттарды қаржыландыруда. Осылайша 100% Абу-Дабиге тиесілі, 2010 жылы наурызда лицензия алған, Алматы, Астана және Шымкент қалаларында бөлімшелері бар «Al-Hilal» ислам банкі» АҚ атты алғашқы ислам банкі ашылды. «Исламдық қаржыны дамыту ассоциациясы» мен алғашқы «Такафуль» өзара сақтандыру қоғамы бірігуінен пайда болған заңды тұлғалар, «Fattah Finance» атты алғашқы исламдық брокерлік компания және исламдық қаржыландыру бойынша консалтингтік қызмет көрсететін компаниялар тіркелді.

Ұлттық Банк Академиясы негізінде исламдық қаржы бойынша кадрларды дайындау мақсатында исламдық қаржының ерекшелігі мен қағидаларын айқындайтын семинарлар жүргізілді, сонымен қатар Лондондық бағалы қағаздар мен инвестициялар бойынша аккредиттелген институтының (CISI) исламдық қаржыландыру квалификациясы (IFQ) бойынша оқыту жүргізілді.

Исламдық қаржыландыруды дамытуда елеулі орынды заңнамалық базаның одан әрі жетілдірілуі иемденеді. Қазірде егеменді исламдық бағалы қағаз сукукты шығару үшін заңдық негіз дайындалып, сонымен бірге исламдық арнайы қаржы компанияларының эмитенттерін заңды тұлғалар – ҚР резидент арқылы кеңейту шаралары жүргізіліп жатыр.

Болашақта халық үшін исламдық сақтандыруды, лизингті және т.б. қызмет көрсетулерді енгізу қарастырылып, ислам банкі ұсынатын құралдар тізімін кеңейту көзделуде.

Сонымен қатар корпоративті эмитенттер үшін бенчмарк құру мақсатында егеменді исламдық бағалы қағазды (сукук) шығару жоспарлануда.

Мемлекеттік қызмет ісі бойынша агенттік пен ҚР ҰБ «ҚР-да исламдық қаржыландыруды дамыту бойынша біріккен іс-әрекеттер жоспарына» сәйкес инвестицияны тарту бойынша қызығушылық танытқан мемлекеттік органдардың іс-шаралары, исламдық қаржы құралдарын дамыту мен енгізу, исламдық қаржы институттарын тарту мен ашу бойынша шарттарды қалыптастыру, т.б. шаралардың

үйлесімділігі «Жол картасы» атты құжаттар пакетінде қарастырылуда.

«Жол картасы» шеңберінде жетекші дүниежүзілік исламдық ұйымдармен серіктестік орнатылады. Олар: халықаралық исламдық қаржыландыру нарығы (International Islamic Financial Market); исламдық қаржыландыру институттарының бухгалтерлік есеп және аудит бойынша ұйымы (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions); Халықаралық исламдық рейтингтік агенттік (International Islamic Rating Agency); Исламдық қаржы қызметтерін көрсету бойынша Кеңестік (International Islamic Services Board), т.б. Аталмыш институттармен байланыста болудың нәтижесінде исламдық қаржыландырудың көптеген бағыттары айқындалып, дамитын болады. Аталған маңызды бағыттардың бірі болып ҚР-да исламдық микронесиелік ұйымдарды ашуға және қызмет көрсетуге байланысты шарттарды құру, сонымен қатар лизинг және ипотека секторын дамыту да кіреді. Мұның барлығы 2020 жылдары ҚР-дың аймақтық исламдық Орталығы болуына өзінің септігін тигізеді.

«Al-Hilal» банкі көмегімен 23 млн доллар көлемінде телекоммуникация, сауда, құрылыс, т.б. сфераларының бірнеше жобалар қаржыландырылды. Сонымен қатар «Самұрық Қазына» ҰӘҚ мен «Al-Hilal» банкі бірігіп ФИИР бағдарламасы шеңберінде бірнеше жобаларды қаржыландыру, банктің меншікті капиталын 70 млн долларға дейін өсіру қарастырылған.

Мысалы, «ҚазАгроФинанс» жабдықтар мен АӨК үшін техникаларды лизингке алу үшін ИДБ-нен 30 млн доллар көлемінде қарыз алды. ИДБ «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» атты транспорттық жоба шеңберінде 400 млн доллар көлемінде қаражат бөлінді. Жалпы ҚР-на Ислам банкі тарапынан (трансұлттық жобаларды есептемегенде) 500 млн доллар қаражат тартылды.

«Al-Hilal» ислам банкінен басқа республика қағидаларға сәйкес басқа да исламдық қаржыландырумен айналысатын ұйымдар жұмыс істейді. Мысалы, «Amanah Raya» атты малайзиялық мемлекеттік компаниясымен бірігіп республикада инвестициялық қор түрінде исламдық қаржылық өнім «Хадж қор» құрылды. Онда қажылыққа қажетті қаражат жинақталады. Мұндай қор арқылы халық бос ресурсын жұмылдыруға және исламдық қаржыландыру қағидаларына сәйкес жинақталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік алады.

Болашақта «Amanah Raya» «Fattah Finance» АҚ, Қазақстан Даму Банкі секілді ұйымдармен

бірігіп, ислам банктерін ашу жоспарлануда. Қазақстандық банк нарығына кіру кезінде пайда болатын сұрақтарды қарастыру үшін Алматы қаласында өкілдігін ашқан Кувейттік-түріктік банк – ислам қаржы нарығының жаңа қатысушысы болады деп күтілуде.

Қазіргі кезеңде ислам банкінің негізгі кемшілігі болып техникалық жобаның инвестициялық әдісті басқарумен сәйкес келмеуі. Осыған орай ислам банктерінің инвестициялық банктер ретінде сол жобаларды қаржыландыра отырып өндірісті дамытуға бағыттауы керек. Алайда, олар қазіргі кезде тек тәуекелден сақтана отырып, табысты жобаларды қаржыландыруға бейім.

Сонымен қатар жоғары мамандандырылған кәсіби кадрлардың аздығы, халықтың исламдық қаржыландыру туралы сауатсыздығын да атап өткен жөн. Өйткені елімізде қаржыгерлер дәстүрлі қаржы жүйесін ғана үйреніп, исламдық банкинг т.б. құрылымдар туралы білім алу қарастырылмаған. Осыған орай исламдық қаржы жүйесі мен оның заңнамалық тетіктерін оқыту үшін жүйелі түрде кешенді шаралар қарастырылуда. Мысалы, Малайзия, Бахрейн, БАӘ елдерінде исламдық қаржыландыру мен құқығы туралы оқу орталықтары жұмыс істейді. ҚР-да АӨҚО Академиясында осындай орталық ашы-

лып, яғни оқытушылар ретінде елімізден тыс елдерден жетекші мамандарды шақыруға болады. Сондай-ақ әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-інің Экономика және бизнес жоғары мектебінде осы бағытта тиісті шаралар жүргізілуде. Жақында «Исламдық қаржыландыру жүйесінің қазіргі жағдайы мен даму перспективасы жайлы Ұлттық Банк, «АІ-НІІаІ» банкілерінің мамандары мен ғалымдардың қатысуымен дөңгелек үстел өтті. Оқу бағдарламасына үстіміздегі оқу жылынан бастап магистратура мен бакалавриатураға «Исламдық қаржы негіздер» атты пән енгізіліп, дипломдық жұмыстар мен магистрлік диссертациялар тақырыптары қарастырылуда.

Сонымен бірге исламдық қаржыландыру сферасын реттеу барысында келесідей сұрақтардың шешілуі қажет. Әсіресе, ислам банкингінің депозитарларының мүддесін қорғау мақсатында талап етуге дейінгі пайызсыз депозиттерді мемлекеттік кепілдеме жүйесіне енгізу, сонымен қатар исламдық және дәстүрлі банктердің шарттарының теңдігін қамтамасыз ету қажет. Исламдық банктерді, такафул-компанияларды, исламдық инвестициялық қорларды, консалтингтік компанияларды, т.б. ашу үшін инвесторларды тартуда исламдық сақтандыру жүйесін енгізу керек.

Әдебиеттер

- 1 Научное издание. Инновационный тренд экономики Казахстана А. 2013 (с.119-125).
- 2 Исламское финансирование в РК: реалии и перспективы. Монография ВШЭИБ к 80-летию КазНУ. А.2014 (с.31-38).
- 3 ҚР исламдық банкинг өнімдерін қалыптастыру мен дамыту мәселелері. Мақала Өсербайұлы С., Текебаев Ж.М. ҚазҰУ хабаршысы. 2015 №3 (162-167 бб.).
- 4 Деловой Казахстан. 25.05.2012ж.
- 5 Бизнес Life№5-6, 2012 ж.
- 6 BNEWS kz 10.10.2012 ж.

References

- 1 Scientific publication. The Innovative trend of economy of Kazakhstan. 2013 (p. 119-125).
- 2 Islamic financing in Kazakhstan: realities and prospects. HSEB Monograph on the 80th anniversary of KazNU. A. 2014 (31-38).
- 3 The formation and development of Islamic banking products in Kazakhstan. Article Oserbayuly S., Tekebayev.Zh. Vestnik KazNU. 2015 No. 3 (PP 162-167.).
- 4 Business Kazakhstan. 25.05.2012
- 5 Business Life, No. 5-6, 2012
- 6 BNEWS kz. 10.10.2012